Мацюк, Галина. «Українська мова як мова національної меншини: реалізація функцій в церковно-релігійному житті ІІ Речі Посполитої (1918–1939 рр.)». *Лінгвостилістичні студії*, вип. 17, 2022, с. 32–47.

Matsyuk, Halyna. "The Ukrainian Language as the Language of the National Minority: Functioning Features in the Church and Religious Life of the Second Polish Republic (1918–1939)". *Linguostylistic Studies*, iss. 17, 2022, pp. 32–47.

УДК [[811.161.2–112'27:323.15]:271.2–726.6](438=161.2)
https://doi.org/ 10.29038/2413-0923-2022-17-32-47

УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК МОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ: РЕАЛІЗАЦІЯ ФУНКЦІЙ В ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНОМУ ЖИТТІ ІІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1918–1939 рр.)

Галина Мацюк
Львівський національний університет імені Івана Франка,
Львів, Україна

Стаття присвячена розкриттю маловідомого фрагменту соціальної історії української мови як мови меншини в складі польськомовної більшості, зокрема дослідженню нового поняття історичної соціолінгвістики «функції української мови в церковно-релігійному житті православних вірян ІІ Речі Посполитої». Зміст категорії сформований на підставі характеристики мовного вжитку автохтонних українців до 1918 року й аналізу свідомого впливу українських сил (духовенство, світська інтелігенція та віряни) на розвиток функцій рідної мови з метою українізації Православної церкви в Польщі після 1918 року.

Ключові слова: історична соціолінгвістика, соціальна історія української мови як мови меншини, соціогрупи, функції української мови в церковно-релігійному житті автохтонних українців.

THE UKRAINIAN LANGUAGE AS THE LANGUAGE OF THE NATIONAL MINORITY: FUNCTIONING FEATURES IN THE CHURCH AND RELIGIOUS LIFE OF THE SECOND POLISH REPUBLIC (1918–1939)

Halyna Matsyuk
Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

This article examines the functions of the Ukrainian language in the church and religious life of the autochthonous Ukrainians in the interwar Poland. The research aim is to substantiate the content of a new concept in historical sociolinguistics. To achieve the goal, the author analyzes the communicative practices of Ukrainians before 1918 and their conscious influence on the development of the native language functions in church and religious life after 1918.

The theoretical background of the research is premised on views expressed by historians, religious scholars and sociolinguists. More than 50 texts of various genres served as sources of analysis, including ego-sources, scientific works of event participants, published archival church documents, etc. The elements of discourse analysis, the biographical method

© Мацюк Г., Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2022.
Це стаття відкритого доступу на умовах CC BY-NC 4.0

and the method of sociolinguistic reconstruction are applied to the units under analysis (more than 200 meta-linguistic textual pieces of evidence).

The analyzed database illustrates the conscious influence on the development of the functions of the Ukrainian language in two directions: by supporting it in the decisions of church congresses or societies and in spiritual education. The conclusions of the article testify that the meaning of the concept reflects the Ukrainianization process in the Orthodox Church, initiated by the Ukrainian clergy and intelligentsia, supported by believers, but terminated by the state authorities in 1937. The obtained results of the analysis make it possible to introduce into Ukrainian historical sociolinguistics not only the new concept of "the functions of the Ukrainian language in the church and religious life of the Orthodox believers of the Second Polish Republic (1918–1939)", but also the term of the same name.

Key words: historical sociolinguistics, the social history of the Ukrainian language as a minority language, social groups, functions of the Ukrainian language in the church and religious life of autochthonous Ukrainians.

Вступ. Національна політика міжвоєнної Польщі є об'єктом аналізу дослідників з діаспори, українських та польських істориків (А. Айненкєль, І. Власовський, М. Кучерепа, Крамар, В. Марковський, о. Т. Міненко, М. Папєржинська-Турек, А. Портнов, Н. Стоколос та ін.). У працях вже систематизовано проблематику досліджень та схарактеризовано таку сферу повсякдення, як церковно-релігійне життя православних українців. Його аналіз конкретизують роботи про діяльність ієрархів (І. Скиба, А. Дублянський, А. Смирнов), українізаційні (О. Альошина, В. Ткачук) чи полонізаційні (Г. Мацюк) процеси в Православній церкві в Польщі. Вона в ІІ Речі Посполитій отримала автокефалію, яку підтвердив Константно-польський патріарх у 1924 році, і назву Польська Автокефальна Православна Церква в 1938 році. Однак до сьогодні ще не відбулася реінтерпретація отриманих результатів історичних та релігієзнавчих досліджень у зміст соціолінгвістичних категорій, які розкривають взаємодію мови і Церкви в предметному полі соціолінгвістики. Так, однією з нових категорій для історичної соціолінгвістики є поняття «функції української мови в церковно-релігійному житті православних вірян ІІ Речі Посполитої». Категорія відображає маловідомий фрагмент соціальної історії мови автохтонного українського населення. Тому аналіз проблеми стає важливим кроком у пізнанні образу української мови як меншинного коду в польськомовному середовищі.

Мета статті – дослідити функції української мови в церковно-релігійному житті автохтонних українців міжвоєнної Польщі для формулювання змісту нового поняття історичної соціолінгвістики. Щоб досягнути мети, потрібно знайти відповіді про комунікативні практики в суспільстві та Церкві до 1918 року та про свідомий вплив українських політичних акторів як адресантів комунікації[1] на розбудову функцій рідної мови в церковно-релігійному житті після 1918 року.

[1] Термін *свідомий вплив на розвиток функцій мови* пов'язаний з категорією празької лінгвістичної школи «planned intervention in language development», див.: (Vachek 131).

Матеріал і методи дослідження. Теоретичне підґрунтя аналізу формують, насамперед, результати вивчення макро- та мікроісторій у згаданих у Вступі працях істориків та релігієзнавців про політичні та мовно-культурні аспекти організації церковного життя, а також настанови дослідників історичної соціолінгвістики про соціальну історію мови та її реконструкцію за допомогою аналізу металінгвістичних текстових доказів (*The handbook*; Auer et al; Nevalainen) і положення теоретиків літературної мови празької лінгвістичної школи про роль свідомого впливу на мову задля її розвитку (Vachek).

За джерела аналізу послужили більше 50 різножанрових праць про національну політику міжвоєнної Польщі, наприклад, спогади священників Петра Білона та Семена Гаюка, євангеліста Михайла Подворнюка, високоурядовця й історика Дмитра Дорошенка, волинського воєводи Генрика Юзевського, наукові праці учасників подій, зокрема Василя Біднова, Івана Власовського, Дмитра Дорошенка, Михайла Кобрина, Андрія Річинського, листування Івана Огієнка, церковні документи та ін. Усі джерела з історичної перспективи доносять індивідуальну і водночас доповнювальну характеристику організації церковного життя і релігійної повсякденності носіїв української мови. Елементи дискурс-аналізу дозволили виокремити з цих текстів та з праць уже сучасних істориків одиниці аналізу, тобто металінгвістичні текстові докази про ознаки мовного вжитку представників української меншини в церковно-релігійному житті. Біографічний метод допоміг розкрити підтримку функцій мови в середовищах різних соціогруп («ієрархи церкви», «священники», «віряни») як вияви свідомого впливу на функції мови. Метод соціолінгвістичної реконструкції посприяв виокремленню (з металінгвістичних текстових доказів) ознак функцій мов, їх покрокової реалізації в єдності з причинно-наслідковим розвитком подій у церковно-релігійній сфері життя українців (що важливо для підтвердження корелятивної взаємодії *мова-Церква* в предметному полі соціолінгвістики).

База даних для аналізу становить більше 200 металінгвістичних доказів (Nevalainen 245; Langer, and Havinga 9): кожен з них, як носій текстової інформації про демографічні, соціальні та комунікативні показники мовного вжитку, зафіксований у тематично пов’язаних із міжвоєнною Польщею джерелах та в сучасних наукових працях, які розкривають повсякденне релігійне життя представників української спільноти в 1918–1939 рр.

Результати дослідження та дискусія. Щоб зрозуміти функції української мови в церковно-релігійному житті православних українців у період міжвоєнної Польщі, потрібно знати про мови в їхній комунікації до 1918 року.

Свого часу після трьох поділів Польщі державна влада Російської імперії на адміністративному рівні двічі (у 1839 р. і 1875 р.) насильно перетворювала українців греко-католицького віросповідання у вірян

Російської православної церкви**.** Наприклад, до 1912 року в Королівстві Польському, а в 1912–1914 рр. у Холмській губернії автохтонні українці як меншина проживали в умовах офіційних функцій російської мови в Церкві, школі та адміністрації. У міжособистісній комунікації була українська, а іноді й польська мова, особливо, якщо це стосувалося тих, хто після толеранційного царського указу 1905 року перейшов до римо-католицького костелу, так і не прийнявши православ'я в 1875 році. Після депортації українців із зон бойових дій І Світової війни в 37 губерній Російської імперії (1915 р.) функції російської мови згорнулися. Ті 25 тисяч носіїв української мови, які уникли депортації з території Холмщини та Підляшшя, до 1918 року проживали в умовах австрійської (Холмщина) та німецької (Підляшшя) військових адміністрацій, маючи в суспільному вжитку німецьку мову як мову нової влади та польську як мову місцевої адміністрації. Правда, на Підляшші за 1916–1918 рр. усе ж відбулася короткотривала українізація: завдяки діяльності членів організації «Союз визволення України» українською мовою почала виходити періодика, ця мова стала не тільки новим предметом, але й мовою навчання початкових шкіл та мовою продукції вперше організованого тут видавництва (Мацюк «Соціолінгвістичне» 24–34).

Після 1918 року до 1939 року автохтонні українці проживали своє повсякдення в складі нової держави, ІІ Речі Посполитої. Правда, питання кількісних показників українського населення того періоду доволі дискусійне. На думку польського історика А. Айненкєля, за переписом 1931 року всього на території Польщі проживало 16 % українців; у Станіславському воєводстві вони становили 68,9% (поляків тут було 22,4%), у Волинському – 68,4%, Тернопільському – 45,5%, Львівському – 36,1%; біля 20% українців проживали в Холмському та Томашівському повітах та Краківському воєводствах (Айненкєль 36–37). Зрозуміло, що найбільшою щодо кількості вірян, носіїв української мови як меншинного коду в ІІ Речі Посполитій, була Волинська єпархія. Однак комунікація в Церкві була частиною офіційної польськомовної комунікації, тому українськомовні вдома віряни поринали в російськомовний вжиток у Церкві і польськомовний в інших сферах життя, а з 1935 р. навіть і в Православній церкві (Мацюк «Полонізація»). Логічно, що прагнення українського духовенства, інтелігенції та вірян розбудувати функції української мови в Церкві наштовхувалися на опір різних сил.

Державна влада міжвоєнної Польщі планувала зміцнення функцій польської мови після впливів російської та короткотривалого функціонування німецької мов. І все ж у перші роки урядовці не могли нехтувати міжнародним законодавством і загострювати міжетнічну напругу, тому шукали порозуміння з українською меншиною як найбільшою за кількістю носіїв рідної мови (Марковський). Церковна ж ієрархія Російської православної церкви постала перед викликами: насамперед через вбивство митрополита Юрія (Ярошевського), який

розпочав процес за незалежність польського православ'я від Росії, а згодом через нового митрополита і главу Православної Церкви з 1923 року Діонисія (Валединського), росіянина, і, звичайно, через отриманий від Константинополя в 1924 році статус автокефальної церкви («Патріярший»), що захищав польське православ'я від впливів радянської держави.

Серед православних священиків виявилися прихильники і противники впровадження української мови в церковне життя. Якщо врахувати, що українців в складі соціогрупи «ієрархи церкви» було небагато, обговорення функцій української мови в церкві між різними гілками влади та українським духовенством, інтелігенцією відбувалися під час різного рівня церковних заходів. Центральна церковна влада, як правило, представлена етнічними росіянами, прагнула зберегти свою російськість, але змушена була йти на поступки вимогам вірян й активним українським священикам і при цьому ще й підпорядковуватися державній владі. Українське коло (представники соціогруп «українське духовенство», «українська інтелігенція») доносило свої аргументи: українці є більшістю серед православних, у минулому українці мали свою національну церковну традицію, богослужіння церковнослов'янською незрозуміле і віддаляє людину від церкви в умовах різних впливів, зокрема комунізму і сектанства (аргументацію доносить один із учасників подій, Михайло Кобрин – викладач Кременецької духовної семінарії, автор праці про «Про мову Богослуження» (Кобрин).

Очевидно, що металінгвістичні докази з використаних его-документів (Білон; Гаюк; Подворняк; *Листи*; *Пам'ятки*; Юзевський), з історичних та мовознавчих публікацій (Скиба; Крамар; Кучерепа; Марковський; Мацюк «Вплив» та ін.) підтверджують полонізаційні дії держави щодо української спільноти, які на рівні повсякденного життя означали розширення функцій польської мови в усіх сферах життя. У відповідь у середовищі українського духовенства, інтелігенції та звичайних сільських вірян відбувається пришвидшений ріст національної свідомості і Православна церква стає одним із основних маркерів національної «іншості» українців у складі польськомовної більшості. Як цей ріст свідомості позначився на функціях рідної мови вірян у Церкві? Адже в цей час російська мова була мовою церковної адміністрації, спілкування духовенства з прихожанами, проповідей, уроків Закону Божого, молитовників, підручників, документів, календарів (Papierzyńska-Turek). Зібрані металінгвістичні докази ілюструють два процеси.

Насамперед, *адміністративно-інституційну підтримку функцій української мови в рішеннях з'їздів та товариств.* У Волинській єпархії українська мова була мовою більшості вірян. Тому вперше на Волинському єпархіальному з'їзді духовенства і мирян (3–10 жовтня 1921 року, Почаївська лавра), на якому головував священник Никанор Абрамович (1883–1969), учасники прийняли постанову про поступову українізацію Богослужінь, єпархіального діловодства і духовного шкільництва на

Волині (Дублянський). Після з'їзду з 1 січня 1921 року у Кременці почав виходити єпархіальний часопис «Православна Волинь», були створені парафіяльні ради і вийшов переклад Божественної Літургії[1], який здійснив професор Іван Огієнко, у майбутньому митрополит Іларіон. Благословення на друк цього тексту дав ще 8 вересня 1921 р. єпископ Діонисій[2] (*Листи* 148). У кінці листопада 1921 р. відбулася відправа українською мовою, яку здійснили архиєреї в Кременецькому Богоявленському монастирі.

Постанова Священного синоду Православної церкви в Польщі від 16 червня 1922 року дозволила народну українську вимову й читання Слова Божого в Богослуженнях українською мовою на вимогу парафіян, проповіді, навчання дітей, видання двотижневика «Духовна бесіда» (Власовський 22). Представники українського національно-церковного руху на чолі з Никанором Абрамовичем на Волинському єпархіальному з'їзді в Кременці 30 травня – 2 червня 1923 року ухвалили рішення викладати Закон Божий рідною мовою учнів з 1 вересня 1923 року (Скиба 88; Альошина 36).

Центральна церковна влада бачила прагнення вірян до української мови в церкві, тому Священний синод православної митрополії в Польщі 1 вересня 1924 року дав дозвіл на запровадження української вимови літургійних текстів старослов'янською мовою, виголошення проповідей українською мовою, навчання дітей у школах цією мовою, допускаючи, крім української, ще й білоруську, польську і чеську мови у вжиток (Власовський 27–28). Іншими словами, ці дозволи підкріплювали функції української мови в Церкві як мови Слова Божого, мови проповідей для місцевого православного населення, мови навчання Закону Божого у сільських школах та молитов у духовних школах. Підтримка Синоду випливала з прагнення церковної влади вберегти вірян в лоні Православної церкви, оскільки поширювалися сектантські впливи та антирелігійна пропаганда.

Про те, що в розбудові функцій української мови брали участь не тільки священники, але й інші освічені представники суспільства, підтверджує організація з'їзду духовенства і мирян у Луцьку 1927 року. Українські кола прагнули незалежної Української православної церкви (про це польська поліція мала інформацію), у той час як державна влада втримувала український церковний рух у межах автокефальної Православної церкви Польщі. Тому церковна влада не дала згоди на проведення з'їзду (була навіть спеціальна постанова Синоду). І все ж зібрання, зініційоване журналом «На варті», відбулося як «З'їзд

[1] У серпні 1921 року проф. Іван Огієнко писав до тоді ще єпископа Кременецького Діонисія (Валединського) про завершення роботи над перекладом Служб Божих (Літургія Іоана Золотоустого, Вечірня та Утреня) з грецької мови і просив благословення на друк текстів. У жовтні 1921 року перекладені частини Служб Божих, отримавши благословення Діонисія, вже були в друці, як це підтверджують листи І. Огієнка до різних адесатів. Див.: (*Пам'ятки*. *Епістолярна спадщина* 113, 121).

[2] У травні 1921 року українська емігрантська газета «Українська трибуна» інформувала, що єпископ Волинський Діонисій подякував Іванові Огієнку за надіслану йому брошуру «Українська вимова Богослужебного церковно-слав'янського тексту» і видав наказ про користування нею на службі Божій. Див.: (*Листи* 148).

православних мирян-українців в церковних справах» (Власовський 47). Це була зустріч світських представників українського населення, дозволена владою, на яку 5–6 червня 1927 року прибуло більше 800 осіб, з них 565 делегатів з Волині, Полісся і Холмщини як уповноважені від своїх земляків. Серед питань, які розглядав з'їзд, були питання про українізацію та демократизацію Церкви. Вони прозвучали, наприклад, у доповіді лікаря й громадського діяча з Володимира-Волинського Андрія Річинського. Доповідь опубліковано в 1927 році під назвою «Сучасний стан церковно-релігійного життя української людності в Польщі» (Річинський).

Відразу з критикою рішень з'їзду виступили прихильники церковно-слов'янської мови богослужень («слов'яністи») у періодичному органі «Свет Истины». Критика звучала в контексті обговорення функцій української та російської мов у Церкві й ще раз підтвердила опозицію *церковна ієрархія/частина священників і вірян – частина священників/ більшість вірян.* Перші сили були прихильниками церковнослов'янської та російської мов в церкві, другі – української.

Функції української мови в церковному житті підтримувала українська інтелігенція. Наприклад, у Луцьку в 1931 році організовано Товариство імені митрополита Петра Могили, працювала підкомісія (секція) Комісії для перекладу Св. Письма та Богослужбових книг від Українського Наукового інституту у Варшаві. Її членами були о. Полікарп (Сікорський), о. Никанор (Абрамович) та проф. І. Власовський, активний член Луцької підкомісії перекладів і генеральний секретар товариства (Дублянський 23; Скиба 120).

На політичному рівні питання функцій української мови йшли в парі з потребою висвяти єпископа-українця, на чому наголошували представники від українців у парламенті 1930 року Висвята в 1932 році єпископа Полікарпа (Сікорського) підтверджувала законність вимог щодо запровадження української мови в богослужбову практику. У квітні 1932 року єпископ Полікарп відправив першу літургію українською мовою у Чеснохресному храмі Луцька. Це було перше Богослуження українською мовою архієрея Православної церкви в Польщі. З благословення митрополита Діонисія єпископ Полікарп наприкінці травня освятив споруду нового Покровського храму в містечку Козин Дубенського повіту. Владиці тоді співслужило 18 священників та 4 диякони. Читання Євангелія українською мовою та проповіді священників стали знаковою подією в духовному житті українських вірян.

Конкретні кроки із впровадження української мови в Церкву в жовтні 1934 року ствердила постанова Волинської духовної консисторії про запровадження української мови як офіційної мови для органів єпархіального управління. Не дивно, що 10 березня 1935 року відправи панихиди по Тарасові Шевченкові в Луцькому кафедральному соборі (єпископ Полікарп) і в Кременці (архиєпископ Олексій) відбувалися українською мовою (Крамар 303; Скиба 104–123).

Зрозуміти розбудову функцій української мови в Церкві допомагають досліджені істориками матеріали Державного архіву Волинської області, зокрема листування Міністерства внутрішніх справ, Міністерств віросповідань та освіти Польщі про богослужіння в Православній церкві польською, українською та російською мовами. Так, у 1935 р. було вже 122 парафії з українською мовою богослуженння; 40 парафій використовували попеременно українську та церковнослов'янську мови, 99 громад частково впровадили українську мову (наприклад, українською читали Євангеліє, Апостол, «Вірую», «Отче наш»), у 129 парафіях урочисте і жалобне богослуженння відправляли періодично українською. Загалом із 678 усіх парафій Волинської єпархії 423 парафії використовували українську мови в церковному житті (Ткачук 70–74), в інших священники і віряни не підтримали українізацію.

За таких умов Волинські єпархіальні зібрання духовенства і мирян у Кременці в січні 1935 року і в лютому 1936 року продовжували наполягати на українізації внутрішньоцерковного діловодства, викладанні релігії українською мовою та на місіонерських курсах, на потребі українськомовного журналу «Церква і Нарід», який мала видавати Волинська духовна консисторія. Так, на першій зустрічі в 1935 році учасники знову обговорили вимогу виданого Волинською духовною констисторією обіжника від 23 жовтня 1934 року про вживання української мови у внутрішньому урядуванні та в церковному житті (оскільки представники церковної ієрархії та духовенства часто комунікували російською мовою; були випадки, коли отці на зауваження про російську мову переходили не на українську, а на польську). Зібрання підтримало прохання до Української Парламентарної Репрезентації Волині і Товариства митрополита Петра Могили, до Святого Синоду, щоб Міністерство віросповідань та освіти відкрило Богословський православний ліцей в м. Кременці, оскільки в цей час духовна семінарія була на стадії ліквідації. Зібрання також видало грошову допомогу приватним українським гімназіям в Луцьку, Рівному і Кременці (Власовський, *Нарис* 95–96).

Друге ж Волинське єпархіально зібрання в лютому 1936 року продовжувало розглядати питання про богослужіння українською мовою, церковні проповіді, підготовку пастирів для Волині та українську мову у викладанні Закону Божого в школах. Учасники зібрання відзначили працю Комісії перекладів на чолі з митрополитом Діонисієм. Владика Олексій (Громадський) благословив для використання в церковному житті апробовані й опубліковані переклади українською мовою, однак потрібні були тексти для впровадження української мови в богослужіння, зокрема Напрестольне Євангеліє, Апостол, парамійні читання і молитви перед причастям (Скиба 125–126).

Проаналізовані металінгвістичні докази свідомого впливу українських сил на функції української мови в Церкві дозволяють включити у зміст

поняття «функції української мови в церковно-релігійному житті ІІ Речі Посполитої» такі ознаки: наявність адресантів та учасників внутрішньо-церковної та суспільної комунікації про українську мову в Церкві (представників різних соціогруп), адміністративно-інституційний рівень підтримки функцій української мови як вияв свідомого впливу української духовної та світської інтелігенції на розширення вжитку рідної мови в Церкві, використання української мови в церковній періодиці, перекладах богослужбових текстів та богослужінні (не у всіх селах).

Разом з тим, металінгвістичні докази свідчать про *підтримку функцій української мови на рівні духовної освіти.* Відомо, що склад соціогрупи «священники» поповнювали випускники Православної духовної семінарії у Кременці та Студіуму православного богослов'я Варшавського університету.

Православна семінарія в Кременці мала російську мову за мову викладання, дисципліну «українська мова» ввели тільки в 1921 році. Однак представник українських церковних сил та очевидець подій І. Власовський вважає, що «Просвіта», українська гімназія, українські театральні вистави, українська книгарня, книжка, часопис, український «Пласт», українська кооперація мали на майбутніх священників більший виховний вплив, ніж російська мова викладання. Наприклад, культ Шевченка був не тільки в українській гімназії Кременця, але і в семінарії. Існував пластовий семінарський курінь, літературно-освітня організація «Промінь» для вивчення переважно українських письменників (тому уряд хотів бачити семінарію у Варшаві, щоб ізолювати учнів від українського середовища; прихід до влади прибічників Ю. Пілсудського в 1926 році посприяв семінарії: вона зберегла свій статус державної).

Семінарія підпорядковувалася Міністерству віросповідань і водночас залежала від Волинської шкільної кураторії, яка призначала педагогів. Заклад був утраквістичним, тобто навчальні предмети викладали двома мовами. Семінаристи слухали українською мовою усі богословські дисципліни, логіку, психологію, математику, фізику, церковнослов'янську мову, вивчали українську мову і літературу, спів. Правда, з часом прийшла вимога викладати фізику і математику польською мовою.

Російські кола почали боротьбу за свого ставленика на посаді ректора. Хоч було кілька претендентів, переміг і став ректором 1 січня 1927 року кандидат від українських сил о. Петро Табінський (свого часу магістрант Петербурзької Духовної академії випуску 1914 року, законовчитель польської державної гімназії у Володимир-Волинському і другий священник у соборі Володимир-Волинського, людина, яка брала активну участь у церковному русі, насамперед як співробітник журналу «На варті», який видавав А. Річинський).

Звичайно, давалася взнаки нестача підручників українською мовою з богословських предметів. Їх виготовляли самі викладачі, як, для прикладу, проф. М. Кобрин, друкуючи на шапірографі. Крім цього, на на закупівлю

українських книжок пішли кошти і від міністерства (бібліотека Кременецької семінарії була найбільшою на території всієї Волині).

І все ж богослужіння в церкві Боягоявленського монастиря при Семінарії велися церковнослов'янською мовою, оскільки петиції учнів щодо зміни мови не давали результату. Навіть панахида по Шевченкові була не українською мовою, а тільки проповіді, виголошені учнями 9 класу, звучали нею. Тексти перевіряв професор гомілетики, він же викладач української мови та літератури о. Филимон Кульчинський (пізніше протопресвітер-адміністратор УПЦ в Бразилії). Кожний клас мав свого патрона, переважно з українських святих. Активним був щотижневий гурток українознавства під керівництвом Ф. Кульчинського. Семінаристи вивчали теми з історії та літератури України, відзначали як національне свято Шевченка, були на сходинах з нагоди смерті Головного отамана Симона Петлюри, Героїв Крут, Базару, брали участь у театральній виставі «Наталка Полтавка». Були спільні заходи семінарського гуртка й учениць Кременецької української гімназії. У цих умовах вихованці Кременецької семінарії не могли піддатися полонізації. Тому польська влада почала ліквідацію семінарії в 1934–1935 рр., припинивши вступні іспити в перший клас. Мета влади полягала в організації у Варшаві такого закладу, в якому семінаристи не зазнавали б впливу українського оточення (Власовський, *Нарис* 101–104).

Підготовкою кадрів священнослужителів займався і Студіум православного богослов'я Варшавському університеті (1925–1939). Куратором Студіуму з часу відкриття в 1925 році був митрополит Діонисій (Валединський). У 1926 році почав виходити квартальник «ELPIS: Праці професорів Студіуму православного богослов'я Варшавського університету», де спочатку друкувалися тексти російською, польською, українською, французькою мовами, а з 1935 року – лише польською. У 1927/1928 рр. розпочалося викладання української та білоруської мов, заняття проводив шевченкознавець, свого часу директор департаменту загальних справ Міністерства освіти УНР Павло Зайцев. На факультеті працювали відомі українські науковці: Олександр Лотоцький (за часів Української держави міністр ісповідань і прихильник автокефалії, який пізніше виконував місію посла УНР у Туреччині й Австрії); Василь Біднов, колишній ректор Народного університету в таборі інтернованих вояків армії УНР в Ланьцуті; Іван Огієнко (професор, дійсний член НТШ, ВУАН, історик Церкви, перекладач Біблії українською мовою, міністр ісповідань і міністр народної освіти уряду Директорії УНР, ректор і засновник Кам'янець-Подільського державного університету, з 1933 року видавець журналу «Рідна мова», своєрідної багатотомної лінгвістичної енциклопедії того часу), який викладав церковнослов'янську мову та кириличну палеографію, та Дмитро Дорошенко – у минулому член Центральної Ради, помічник губернського комісара Києва, губернський комісар Буковини та

Галичини, комісар Центральної Ради в Чернігові, міністр закордонних справ Української Держави 1918 року та ін.

За таких викладачів полонізація Студіуму (як планували державна та університетська влади) та русифікація (як сподівалася вища церковна ієрархія) не відбулися, а навпаки – як свідчать друковані видання авторів – була тенденція до українізації факультету, тому що більшість викладачів були учасниками українського державотворення і мали стосунок до вирішення церковних питань. Правда, у 1933 році тут уже не працював І. Огієнко, в 1935 році помер проф. В. Біднов. Студенти-богослови ходили на лекції з української мови та літератури Р. Смаль-Стоцького та з історії України М. Кордуби. Майбутні священники гуртувалися в Українській студентській громаді і займалися культурно-просвітньою роботою (Портнов 292–293).

Проаналізовані металінгвістичні докази про освітню підтримку функцій української мови дозволяють виокремити у змісті поняття «функції української мови в церквоно-релігійному житті православних вірня ІІ Речі Посполитої» ознаки: підтримка функцій мови в духовній освіті (частково в навчальній і, в основному, позанавчальній роботі), роль особистостей – викладачів Кременецької духовної семінарії та теологічного відділу Варшавського університету.

Однак з 1935 року влада почала вводити в мовний вжиток Православної церкви польську мову, а в 1937 року українізаційний процес зупинився: після смерті Ю.-К. Пілсудського влада перейшла від концепції порозуміння з українським населенням до його активної асиміляції, тому українська мова згорнула свої функції в церковно-релігійному житті українців (Дублянський, *Тернистим шляхом* 24; Мацюк, «Вплив»; Мацюк, *Полонізація*).

Висновки. На прикладі аналізу функцій української мови до 1918 року і з урахуванням свідомого впливу на них у Православній церкві шляхом адміністративно-інституційної та освітньої підтримки рідної мови в церковно-релігійному житті автохтонних українців сьогодні можна реконструювати ознаки одного із маловідомих фрагментів соціальної історії української мови в міжвоєнній Польщі. Він ілюструє спробу українських сил розбудувати функції цієї мови в церковно-релігійному житті, іншими словами, висвітлює українізаційні тенденції в Православній церкві. Прикметно, що розглянутий процес українізації Церкви з 1921 року до 1936 року у ІІ Речі Посполитій доповнює підтримку функцій української мови на території УСРР під час українізації через радянізацію з 1922 року до 1929 року.

Зміст поняття «функції української мови в церковно-релігійному житті православних вірян ІІ Речі Посполитої (1918–1939)» формують ознаки: функції української мови впроваджуються в Православну церкву з 1921 року, тому що автохтонні українці виявилися найчисленнішою спільнотою у складі православних вірян (зокрема становили більшість у

Волинській єпархії); розбудову функцій української мови ініціюють представники українських сил, тобто українське духовенство та світська інтелігенція; свідомий вплив на розширення українськомовної комунікації відбувається за допомогою адміністративно-інституційних та освітніх заходів; дії адресантів комунікації про українську мову в Церкві знаходять підтримку з боку вірян; українська мова починає реалізувати свої функції в богослужінні, стає мовою церковних видань, духовної освіти (частково) та єдності вірян в офіційному католицькому середовищі міжвоєнної Польщі (насамперед у більшості парафій Волинської єпархії), українізаційний процес зупиняє державна влада в 1937 році, тому функції української мови в Православній церкві згорнулися.

Отримані результати аналізу дозволяють увести в українську історичну соціолінгвістику одноіменний термін *функції української мови в церковно-релігійному житті православних вірян ІІ Речі Посполитої (1918–1939).*

Оскільки це лише перші кроки в пізнанні змісту цього поняття, то перспективи його аналізу полягають в дослідженні кодифікаційно-стилістичного виміру українськомовної видавничої продукції для релігійно-церковного життя православних українців ІІ Речі Посполитої.

Список використаних джерел

Біднов, Василь. «Справа розмосковлення Богослуження Православної Церкви на Україні». *Віра й Культура*, Вінніпег, 1984, ч. 6, с. 5–23.

Білон, Петро. прот. о. *Спогади.* Ч. 1. Пітсбург, 1952, с. 101.

Власовський, Іван. *Нарис історії Української Православної Церкви.* В 4 т. Т. 4 (ХХ ст.), ч. 2. НюЙорк, Бавнд Брук: Друкарня УПЦ в США, 1977, репринтне видання, Київ, 1998, с. 16–7.

Гаюк, Семен. (протоєрей). *Від церковного престола до Берези за дроти*, Вінніпег, 1955.

Дорошенко, Дмитро. *Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920).* В 4 ч. Галицька Руїна. Доба Центральної Ради. Доба Гетьманщини. Доба Директорії, 2-ге вид., Мюнхен, 1969.

Дублянський, Анатолій. прот. *Тернистим шляхом. Життя митрополита Ніканора Абрамовича. До 20-тиліття архипастирського служіння. 1941–1962*. Лондон: Видання Генерального Церковного управляння УАПЦ в Великій Брітанії, 1962, с. 16–7.

«Листування митрополита Іларіона (Огієнка)», упоряд. о. Юрій Мицик. *Епістолярна спадщина Івана Огієнка (1907–1968)*, упоряд. Ляхоцький В., Московченко Н., Преловська І. Т. 2. Київ: Видавничий Дім "Києво-Могилянська академія", 2006,

Кобрин, Михаил. «О языке Богослужения». Лабынцев Ю. А. Щавинская Л. Л. *Белорусско-украинско-русская православная книжность межвоенной Польши. Исследования и публикации по материалам экспедиции 1996 г.,* Индрик, Москва, 1999, с. 265–92.

Листи громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1910–1969), Київ, 2011.

«Патріярший і синодально-канонічний томос Вселенської Константинопольської патріярхії, від 13 листопада 1924 р., про визнання Православної Церкви в Польщі церквою Автокефальною». *Мартирологія українських церков*. У 4 т. Т. 1, Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України, упорядк. і зредагували Осип Зінкевич і Олександр Воронин,

Балтимор, Українське Вид-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка, Торонто, 1987, с. 610–2.

Подворняк, Михайло. *Вітер з Волині*. Вінніпег: Товариство «Волинь», 1981.

Річинський, Арсен. *Сучасний стан церковно-релігійного життя української людности в Польщі*, доклад виголошений на українському православно-церковному з'їзді в Луцьку 5–6 червня 1927 р., Луцьк, 1927.

Юзевський, Генрик. *Замість щоденника*. Переклад Юлії Васейко, Луцьк, 2017.

Sources

Bidnov, Vasyl. "Sprava rozmoskovlennia Bohosluzhennia Pravoslavnoi Tserkvy na Ukraini". *Faith and Culture*. Winnipeg, 1984, part 6, pp. 5–23.

Bilon, Petro. prot. o. *Spohady*, part 1. Pitsburh, 1952, p. 101.

Vlasovskyi, Ivan. *Narys istorii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy*. 4 vols. Vol. 4 (XX st.), part 2. NiuIork, Bavnd Bruk: Drukarnia UPTs v SShA, 1977, repryntne vydannia, Kyiv, 1998, pp. 16–7.

Haiuk, Semen. (protoierei). *From the Church Altar into a Concentration Camp.* Winnipeg, 1955.

Doroshenko, Dmytro. *Moi spomyny pro nedavnie mynule (1914–1920)*. 4 vols. Halytska Ruina. Doba Tsentralnoi Rady. Doba Hetmanshchyny. Doba Dyrektorii. 2nd ed. Miunkhen, 1969.

Dublianskyi, Anatolii. prot. *Ternystym shliakhom. Zhyttia mytropolyta Nikanora Abramovycha. Do 20-tylittia arkhypastyrskoho sluzhinnia. 1941–1962*. London: Vydannia Heneralnoho Tserkovnoho upravliannia UAPTs v Velykii Britanii, 1962, pp. 16–7.

"Lystuvannia mytropolyta Ilariona (Ohiienka)", edited by o. Yurii Mytsyk. *Epistoliarna spadshchyna Ivana Ohiienka (1907–1968)*, edited by Liakhotskyi V., Moskovchenko N., Prelovska I. Vol. 2. Kyiv: Vydavnychyi Dim "Kyievo-Mohylianska akademiia", 2006,

Kobryn, Mykhayl. "O yazыke Bohosluzhenyia". Labыntsev Yu. A. Shchavynskaia L. L. *Belorussko-ukraynsko-russkaia pravoslavnaia knyzhnost mezhvoennoi Polshy. Yssledovanyia y publykatsyy po materyalam эkspedytsyy 1996 h*., Yndryk, Moskva, 1999, pp. 265–92.

Lysty hromadskykh diiachiv, predstavnykiv ukrainskoi nauky, kultury i tserkvy do Ivana Ohiienka (mytropolyta Ilariona) (1910–1969), Kyiv, 2011.

"Patriiarshyi i synodalno-kanonichnyi tomos Vselenskoi Konstantynopolskoi patriiarkhii, vid 13 lystopada 1924 r., pro vyznannia Pravoslavnoi Tserkvy v Polshchi tserkvoiu Avtokefalnoiu". *Martyrolohiia ukrainskykh tserkov*. 4 vols. Vol. 1, Ukrainska pravoslavna tserkva. Dokumenty, materialy, khrystyianskyi samvydav Ukrainy, uporiadk. i zredahuvaly Osyp Zinkevych i Oleksandr Voronyn, Baltymor, Ukrainske Vyd-vo "Smoloskyp" im. V. Symonenka, Toronto, 1987, c. 610–2.

Podvorniak, Mykhailo. *Viter z Volyni*. Vinnipeh: Tovarystvo «Volyn», 1981.

Richynskyi, Arsen. *Suchasnyi stan tserkovno-relihiinoho zhyttia ukrainskoi liudnosty v Polshchi*, doklad vyholoshenyi na ukrainskomu pravoslavno-tserkovnomu zizdi v Lutsku 5–6 chervnia 1927 r., Lutsk, 1927.

Yuzevskyi, Henryk. *Zamist shchodennyka*. Translated by Yuliia Vaseiko, Lutsk, 2017.

Список використаної літератури

Айненкєль, Анджей. «Політика Польщі відносно українців у міжвоєнний період. Вибрані проблеми». *Україна – Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках»*, *22–24 травня 1997 р., м. Варшава*. Варшава, 1998, с. 29-46.

Альошина, Оксана. «Процес українізації православ'я на Волині у міжвоєнний період». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*, *Серія Історичне релігієзнавство*, вип. 5, 2011, с. 32–40.

Крамар, Юрій. *Національно-культурна та релігійна політика урядів Польщі на Волині (1921–1939 рр.)*, дис. … наук. ступеня д-ра іст. наук, Луцьк, 2015.

Купранець, Орест. *Православна церква в міжвоєнній Польщі. 1918–1939*, Рим, 1974.

Кучерепа, Микола. «Національна політика Другої Речіпосполитої щодо українців (1919–1939 рр.)». *Україна – Польща: важкі питання*, *Матеріали II міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках»*, *22–24 травня 1997 р., м. Варшава.* Варшава, 1998, с. 11–28.

Марковський, Володимир. «Міжнародно-правові зобов'язання Другої Речі Посполитої щодо української національної меншини у сфері мовних відносин». *Вісник Львівського університету. Серія юридична*, вип. 57, 2013, с. 105–14.

Мацюк, Галина. «Вплив ідеології на мову, мовознавство і мовознавців: штрихи до образу українського суспільства першої третини XX століття». *Studia Ucrainica Varsoviensia*, nr 6, 2018, с. 199–216. URL: https://doi.org/10.5604/01.3001.0011.7891

Мацюк, Галина. «Полонізація Православної церкви в II Речі Посполитій як комунікативний процес і категорія історичної соціолінгвістики». *Збірник наукових праць на пошану професора Таміли Іванівни Панько*. Львів, 2021, с. 406–34.

Мацюк, Галина. «Соціолінгвістичне «зчитування» світу повсякденності: мовні практики українців Холмщини і Підляшшя в Першу світову війну (1914–1918)». *Мовознавство*, №4, 2021, с. 17–44. URL: https://doi.org/10.33190/0027-2833-319-2021-4-002

Міненко, Тимофій, о. *Православна церква і Україна під час Другої світової війни 1939–1945 рр. (Волинський період).* Т. 1. Вінніпег, Львів, 2000.

Портнов, Андрій. «Студіум православного богослов'я Варшавського університету (1925–1939)». *Український археографічний щорічник*, вип. 10/11, 2006, с. 386–97.

Скиба, Ігор. *Церковно-громадська діяльність митрополита Полікарпа Сікорського (1920-ті рр.–1945 р.): контекст руху за українізацію православ'я.* Дис. ...канд. істор. наук: 09.00.11, Острог, 2020, с. 104–126.

Смирнов, Андрій. *Мстислав (Скрипник): громадсько-політичний і церковний діяч 1930–1944*. Київ, Смолоскип, 2009.

Стоколос, Надія. «Політика урядів міжвоєнної Польщі (1918–1939 рр.) щодо православної церкви й українців». *Український історичний журнал*, № 5, 2005, с. 59–81.

Ткачук, Вікторія. «Українізація православного церковного устрою на Волині в 1930-х рр». *Історичний архів*, вип. 4, 2010, с. 70–74.

Auer, A., Peersman, C., Pickl, S., Rutten, G. et al. "Historical sociolinguistics : the field and its future." *Journal of Historical Sociolinguistics,* 1(1), 2015, pp. 1–12.

Havránek, Bohuslav, Jakobson, Roman, Mathesius, Vilém, Mukařovský, Jan, Trnka, Bohumil. "Úvodem." *Slovo a slovestnost*, 1935, 1, pp. 1–7, URL: http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&vol=1.

Langer, Nils and Havinga, Anna. "Invisible Languages in Historical Sociolinguistics: A conceptual outline, with examples from the German-Danish borderlands." *Invisible Languages in the Nineteenth Century*. Oxford, 2015, pp. 1–35.

Nevalainen, Terttu. "What are historical sociolinguistics?" *Journal of Historical Sociolinguistics*, vol. 1, no. 2, 2015, pp. 243-269. URL: https://doi.org/10.1515/jhsl-2015-0014.

Papierzyńska-Turek, Mirosława. *Między tradycją a rzeczywistością: Państwo wobec prawosławia, 1918–1939*, Warszawa, 1989.

"Planned intervention in language development." Vachek, Josef and Dubský, Josef. *Dictionary of the Prague School of Linguistics*, editor Libuše Dušková. Amsterdam/Philadelphia, 2003, p. 131. URL: https://doi.org/10.1075/sfsl.50

The Handbook of Historical Sociolinguistics, editors Hernández-Campoy J. M., Conde-Silvestre J. C., Blackwell Publishing Ltd., 2012.

References

Ajnenkiel, Andrzej. "Polityka Polshchi vidnosno ukraintsiv u mizhvoiennyi period. Vybrani problemy." *Polish-Ukrainian Relations 1918-1947. Second Seminar Files of Polish and Ukrainian Historians, 22-24 May 1997, Warszaw*. Warszaw, 1998, pp. 29-46.

Aloshyna, Oksana. "The process of ukrainisation of the Orthodox Church on Volyn in intermilitary period". *Scientific Notes of Ostroh Academy National University, "Historical sciences" series*, iss. 5, 2011, pp. 32–40.

Kramar, Iurii. *The government national cultural and religious policy of Poland in Volyn (1921–1939 pp.)*. PhD Thesis. Lutsk, 2015.

Kupranets, Orest. *Pravoslavna tserkva v mizhvoiennii Polshchi*. 1918–1939, Rym, 1974.

Kucherepa, Mykola. "The Second Polish Republic policy in relation to Ukrainians in 1918-1939. Polish-Ukrainian Relations 1918-1947". *Second Seminar Files of Polish and Ukrainian Historians, 22-24 May 1997, Warszaw*. Warszaw, 1998, pp. 11-28.

Markovs'kyi, Volodymyr. "International legal obligations of Rich Pospolyta II concerning the ukrainian national minority in the sphere of language relations". *Visnyk of the Lviv University. Series Law*, iss. 57, 2013, pp. 105–14.

Maciuk, Halyna. "The Infl uence of Ideology on Language, Linguistics, and Linguists: Towards the Image of the Ukrainian Society in the First Three Decades of the Twentieth Century". *Studia Ucrainica Varsoviensia*, nr 6, 2018, pp. 199–216. doi.org/10.5604/01.3001.0011.7891.

Matsyuk, Halyna. "Polonization of the Orthodox Church in the Second Polish Republic as a Communicative Process and Category of Historical Sociolinguistics". *Zbirnyk naukovykh prats na poshanu profesora Tamily Ivanivny Panko*. Lviv, 2021, pp. 406–34.

Matsiuk, Halyna. "Sociolinguistic "Reading" of the World of Everydayness: Language Practices of the Ukrainians of Kholmshchinaand Southern Pidlashshia in the First World War (1914–1918)". *Movoznavstvo*, no 4, 2021, pp. 17–44. doi.org/10.33190/0027-2833-319-2021-4-002

Minenko, Tymofii, o. *Pravoslavna tserkva i Ukraina pid chas Druhoi svitovoi viiny 1939–1945 rr. (Volynskyi period)*. Vol. 1. Winnipeg, Lviv, 2000.

Portnov, Andrii. "Studium pravoslavnoho bohoslovia Varshavskoho universytetu (1925–1939)." *Ukrainskyi arkheohrafichnyi shchorichnyk*, iss. 10/11, 2006, pp. 386–97.

Skyba, Ihor. *Metropolitan Polikarp Sikorskyi's church-related and social activities in the context of Ukrainisation of the Orthodox Chruch (1920th-1945)*. PhD Thesis. Ostrog, 2020, pp. 104–126.

Smyrnov, Andrii. *Mstyslav (Skrypnyk): hromadsko-politychnyi i tserkovnyi diiach 1930–1944*. Kyiv, Smoloskyp, 2009.

Stokolos, Nadiia. "Polityka uriadiv mizhvoiennoi Polshchi (1918–1939 rr.) shchodo pravoslavnoi tserkvy y ukraintsiv". *Ukrainian historical journal*, no 5, 2005, pp. 59–81.

Tkachuk, Viktoriia. "Ukrainizatsiia pravoslavnoho tserkovnoho ustroiu na Volyni v 1930-kh rr." *Istorychnyi arkhiv*, iss. 4, 2010, pp. 70–74.

Auer, A., Peersman, C., Pickl, S., Rutten, G. et al. "Historical sociolinguistics : the field and its future." *Journal of Historical Sociolinguistics,* 1(1), 2015, pp. 1–12.

Havránek, Bohuslav, Jakobson, Roman, Mathesius, Vilém, Mukařovský, Jan, Trnka, Bohumil. "Úvodem." *Slovo a slovestnost*, 1935, 1, pp. 1–7, sas.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&vol=1.

Langer, Nils and Havinga, Anna. "Invisible Languages in Historical Sociolinguistics: A conceptual outline, with examples from the German-Danish borderlands." *Invisible Languages in the Nineteenth Century*. Oxford, 2015, pp. 1–35.

Nevalainen, Terttu. "What are historical sociolinguistics?" *Journal of Historical Sociolinguistics*, vol. 1, no. 2, 2015, pp. 243-269. doi.org/10.1515/jhsl-2015-0014.

Papierzyńska-Turek, Mirosława. *Między tradycją a rzeczywistością: Państwo wobec prawosławia, 1918–1939*, Warszawa, 1989.

"Planned intervention in language development." Vachek, Josef and Dubský, Josef. *Dictionary of the Prague School of Linguistics*, editor Libuše Dušková. Amsterdam/Philadelphia, 2003, p. 131. doi.org/10.1075/sfsl.50

The Handbook of Historical Sociolinguistics, editors Hernández-Campoy J. M., Conde-Silvestre J. C., Blackwell Publishing Ltd., 2012.

Стаття надійшла до редколегії 11.10.2022